

Gravminder på engelske middelalderkirkegårde

Af Brian og Moira Gittos

Indledning

Så i en drøm tog Wulfred ham ved hånden og ledte ham til den sydlige del af kirkegården. Jorden var så tæt belagt med mindesmærker for de døde, at man, som i dag, dårligt kunne sætte en fod frem for sig uden at støde ind i en grav.¹

Sådan skriver William af Malmesbury ca. 1129-30 om Glastonbury Abbedi i Somerset, som han kendte godt. Udsagnet står i kontrast til den moderne opfattelse af middelalderlige kirkegårde som berygtede steder blottet for monumenter, bortset fra et par græsklædte gravhøje. Denne artikel argumenterer for, at William af Malmesburys beskrivelse er den mest præcise af de to. Vi har indsamlet dokumentation for gravminder på kirkegårde i middelalderen gennem godt 15 års feltarbejde i Storbritannien, suppleret med data fra faglitteratur og antikvariske kilder. Alene gennem de sidste otte år har vi udforsket godt 1000 lokaliteter,

Fig. 1. Kunstners indtryk af kirkegården i Lythe i Yorkshire i det 10. århundrede. Tegning af Peter Snowball.

Fig. 2. Stenplade med tegn på udendørs placering, Bredwardine (Herefordshire). Foto: B&M Gittos 2011.

og vi har registreret næsten 3000 genstande i alt. Desuden har vi foretaget sammenligninger i udlandet.

Som med alle nye forskningsprojekter er data ufuldstændige og afhængige af den individuelle forskers interesser. Årstider, vejr og kirkegårdenes tilstand har betydning for dataindsamlingen. Hvert monument skal vurderes individuelt, hvilket i nogle tilfælde er ligetil, fordi monumentet er blevet udgravet eller omtalt i skriftlige kilder. Imidlertid er identifikationen af kirkegårdsmonumenter ofte et vurderingsspørgsmål. Nogle gravminder, f.eks. indmurede gravnicher, indskrifter i ydermuren eller de klippe-udhuggede grave med false til lågerne og riller til gravmarkører i Heysham i Lancashire, er tydeligvis ikke placeret på kirkegårde. Andre hører til gengæld åbenlyst kun hjemme dér, som f.eks. opretstående, prænormanniske kors, sten der markerer hhv. gravens hoved og fod samt massive sten i robust udformning (fig. 1).

Sarkofager, figursten og ligsten kan imidlertid bruges alle steder, så hvad adskiller dem, der er beregnet til kirkegårdene? Visse elementer så som drænhuller til regnvand samt sokler og riller til placering af opretstående elementer (fig. 2) peger i retning af en opstilling på en kirkegård.² Ofte fortæller forvitring og brugsspor om en ekstern placering. En afgørende historisk faktor er forandringen i kirkens holdning til begravelse inde i kirkerne, en stadig mere udbredt begravelsesform op gennem middelalderen. For eksempel blev det først i 1367 tilladt lægfolk at blive begravet inde i Durhams katedral.³ Tilsvarende blev næsten ingen begravet inde i St. Pancras i Winchester før det 14. århundrede.⁴ Ergo: jo ældre

gravmindet er, jo mere sandsynligt, at det har været opstillet på kirkegården.

Skriftlige kilder

Samtidige dokumenter som for eksempel testamenter er troværdige kilder. De beskriver sjældent monumenterne, men angiver gravenes placering og viser, at det ikke var usædvanligt med permanente markeringer af grave på kirkegårde. Agnes de Selby (død 1359) nævner et allerede opstillet monument: "... et corpus meum ad sepeliendum in tumba qua Thomas maritus mei sepultus fuit in cimiterio Sancti Michaelis de Berefrido, Ebor" (... og mit legeme (skal) begraves i det gravmæle hvor min mand Thomas er begravet på St. Michael le Belfrey-kirkegården, York).⁵ Tilsvarende ønskede John Ken (død 1404) at blive begravet på kirkegården ved Kingston Seymour i Somerset: "where I have caused a monument to be made for myself" (hvor jeg har sørget for et monument bliver udført over mig selv).⁶ Den senmiddelalderlige sarkofag, der findes på kirkegården, er formentlig hans (fig. 3).

Fig. 3. Sarkofag på kirkegården i Kingston Seymour.
Foto: B&M Gittos 2011.

År 1400 bad John Preston fra York om at blive begravet ved siden af sin kone på St. Michael le Belfrey-Kirkegården og

ønskede "... supraque nostra corpora volo quod ponatur unus lapis nominibus nostris precii xiiis iiiid" (... og over vores legemer ønsker jeg at der bliver anbragt en sten med vores navne til en pris af 13 shilling og 4 pence.).⁷ Han forestillede sig tydeligvis en simpel sten, som mange havde råd til. Der nævnes intet om, hvordan navnene skulle påføres, men til en samlet pris af 13 shilling og 4 pence er det meget muligt, at de simpelthen er blevet malet på – uden at efterlade spor til en nutidig fortolkning. Utallige anonyme kisteformede gravsten og ligsten er bevaret.

Et bemærkelsesværdigt tilfælde er Roger Elmesley fra London. Han var tjener for en vokslys-handler og ville begraves under en sten foran verandadøren, der så skulle påføres hans navn.⁸ Han var en relativt fattig mand, som ønskede sig et mindesmærke og kun havde råd til at bruge noget allerede forhåndenværende.

Arkæologi

Under gunstige omstændigheder kan også arkæologiske fund være brugbare kilder. For eksempel afdækkede udgravninger ved Berwick on Tweed en kirke fra det 12. århundrede samt en del af kirkegården med 46 begravelser, af hvilke 43 % var markeret med sten.⁹

Som noget næsten unikt er en klar stratigrafisk relation mellem kirkegårdens overflade og monumenter og en samtidig kirkebygning opretholdt. At dette er så sjældent forekommende, betyder dog, at vi ikke kan vide, hvor typisk monumenternes fordelingsmønster har været. Forekomsten af et antal utilvirkede (modsat udhuggede) gravsten kan imidlertid give et fingerpeg om positionerne på andre steder.

Dette understreger værdien af en forseglede overflade på middelalderlige kirkegårde og giver et udgangspunkt for tolkningen af andre lokaliteter. Et andet vigtigt eksempel er den præ-normanniske kirkegård under katedralen York Minster, som var i brug i 400 år. Af de i alt 109 udgravede begravelser var 12 af de seneste grave stadig markeret.¹⁰ Tidligere monumenter var blevet ryddet og mange af dem brugt som byggesten i den romanske domkirke.

Udgravningen ved Raunds i Northamptonshire var en af de mest tilbundsgående undersøgelser af en landsbykirke og landsbykirkegård med i alt 363 begravelser fra det 11.

Fig. 4. Whitby Abbey, udgravede gravminder. Foto: B&M Gittos 2009.

århundrede.¹¹ Omkring 36 begravelser havde spor af gravminder i form af både simple og dekorerede stenplader, uslebne sten lagt over graven samt opretstående kors, sten og stolper. Mange var bevaret, fordi de var blevet beskyttet af aflejringer af byggeaffald, men de ansås for repræsentative for, hvordan grave på den øvrige del af kirkegården har været markeret. Det er denne blanding af tilvirkede monumenter og helt simple gravminder i en række forskellige materialer, som vi mener har været karakteristisk for hele landet i middelalderen.

Udgravningerne ved Whitby Abbey i Yorkshire i 1920'erne afdækkede mange senere begravelser over det præ-normanske lag, og nogle af gravminderne kan stadig ses i deres oprindelige opstilling.¹² Gravminderne ligger tæt og afspejler, hvordan fornemme grave på kirkegårdene tog sig ud i det 12. eller 13. århundrede (fig. 4). Mange markerede grave blev udgravet ved Strata Florida Abbey i Wales, iblandt dem en række monumenter sammenlignelige med dem i Whitby.

Hvis Strata Florida og Whitby er repræsentative for de betydelige klosterkirkegårde, står kirkegården ved St. Giles hospitalet ved Brompton Bridge i Yorkshire i stærk kontrast hertil.¹³ St. Giles var en fattiginstitution i et landdistrikt og lukkede sent i det 15. århundrede. Men syv af 31 udgravede begravelser på kirkegården var stadig på en eller anden måde markeret. Der var ingen kister, og gravminderne "var

kun groft tilhuggede liggende sten, opretstående sten eller genbrugte, arkitektoniske fragmenter”.

Udgravning og tolkning af kirkegårde og deres monumenter er imidlertid ikke altid ligetil. Kun en del af kirkegården ved Raunds havde sin oprindelige overflade bevaret, resten var eroderet, hvilket betød at både gravminder og sokler var gået tabt. Ved St. Mark's i Lincoln var

et stort problem ved udgravningerne [...], at kirkegården bestod af allestedsnærværende mørkebrun lerjord, i hvilken det praktisk taget var umuligt at identificere de enkelte gravsteder, før selve skeletterne var blevet lokaliseret.¹⁴

Under sådanne omstændigheder er det ikke overraskende, at det nogen gange kan være svært at opspore et tabt gravminde tidligere placering på en endnu uafdækket grav!

Kirkegårdes rydning og bevaring

Kirkegårde kan forblive i brug i mange århundreder, hvor gamle monumenter jævnligt fjernes for at gøre plads til nye. Dette kan ske gradvist i takt med ældre monumenters ned-

Fig. 5. Et par af stenene bevaret i våbenhuset ved Bakewell. Foto: B&M Gittos 2010.

brydning, eller hele områder kan blive ryddet på en gang, hvilket har været mere kontroversielt. I 1390'erne ville indbyggerne i Abingdon have deres egen kirkegård i stedet for at skulle benytte klosterets.¹⁵ De fremførte, at munkene 'uden samtykke fra venner eller eksekutorer fjernede, solgte og annekterede de dyre gravsten'.

Rydninger i middelalderen har ofte fundet sted i forbindelse med store byggearbejder, og mindesmærkerne blev nogle gange genbrugt i det nye byggeri. Rekonstruktion af korsarme og tårn i Bakewell i Derbyshire afslørede mere end 300 udskårne sten, der formentlig stammede fra kirkegården, som den så ud i det 13. århundrede.¹⁶ Mange blev genbrugt, men ikke desto mindre er mere end 70 bevaret (fig. 5). Denne rest af den middelalderlige kirkegård viser, at der både var præ-normanniske kors og nyere stenplader. Den 300-400-årige periode, som gravminderne spænder over, svarer til, hvad vi ser på moderne britiske kirkegårde, og afspejler også fundene ved York Minster. Og selv om antallet af sten fundet ved Bakewell er exceptionelt, er der mange andre eksempler på middelalderkirkegårde med en repræsentation af både præ- og postnormanniske monumenter, f.eks. Barnard Castle i Durham med 43 stenplader og Gainford, også i Durham, med 33. Da St Brandon's Brancepeth nær Durham blev raseret af en brand i 1998 blotlagdes omkring 70 gravsten i murene, og 117 fragmenter fra mellem det 10. og det 14. århundrede blev bragt for en dag i forbindelse med nedrivningen og udgravningen af St Mark's i Lincoln. Arkæologerne anså størstedelen af fragmenterne som rester af udendørs monumenter med "tegn på slid og forvitring, der viser, at de har ligget udenfor (formentlig på jordoverfladen)".

Fig. 6. Gravsten på kirkegårdsmuren i Skipwith.
Foto: B&M Gittos 2011.

Det er ikke alt rydningsmateriale, der er blevet genbrugt i bygninger. I Skipwith i Yorkshire består den øverste del af kirkegårdsmuren af gravsten. Det fineste stammer fra det 13. århundrede med trommeformet korshoved, sværd og skjold (fig. 6). Sydligere, nær Peterborough, kroner middelaldergravsten adskillige kirkegårdsmure.

På den baggrund er det overraskende, at der på kirkegårde overhovedet findes monumenter på noget, der ligner deres oprindelige pladser. Limpley Stoke i Wiltshire er et sjældent eksempel herpå; her rummer kirkegården 15 middelalderlige gravsten, nogle med udskårne hoveder i højrelief og spor af indridsede kors (fig. 7). De små kors på adskillige af endefladerne er et særligt kendetegn ved monumenter på engel-

Fig. 7. Gravsten på kirkegården i Limpley Stoke.
Foto: B&M Gittos 2011.

ske kirkegårde og kan også forekomme på figursten som ved Leckhampton i Gloucestershire. En række monumenter fra middelalderen, herunder figurstene, ligger spredt blandt mere moderne mindesmærker på kirkegården omkring Durham Katedral. Det hænder, at man støder på monumenter i forbindelse med graves gravning eller byggearbejder. En hidtil ukendt sten kom for dagen i Barnack i Huntingdonshire i 2011, og i 1903 afdækkede gravningen af en grav den eneste bevarede stenplade fra middelalderen i Camery at Wells-katedralen i Somerset. Den blev lagt over det sted, den blev fundet.¹⁷

Et stort antal gravminder på kirkegårdene var formentlig af træ, især i de områder, hvor sten var en mangelvare. Trækors figurerer ofte på afbildninger af kirkegårde i håndskrifter fra senmiddelalderen.¹⁸ Og faktisk fortæller en af prædikenerne i John Mirkes *Festival* (sent i det 14. århundrede) om deres anvendelse. Efter at have beskrevet, hvordan den afdøde blev lagt i graven, fortæller Mirke, at et trækors blev placeret ved afdødes hoved for at vise, at han kunne frelses ved Kristi Lidelse og død for ham på et trækors.¹⁹ Gravminder af træ er overraskende almindelige på moderne kirkegårde, men deres forventede levetid synes at være under 100 år. De bevarede gravminder er derfor udelukkende af sten, hvorfor forekomsten er størst i områder, hvor dette materiale var let tilgængeligt.

Typer, kronologi og spredning

Kirkegårdenes gravminder synes at dække hele viften af

Fig. 8. 12. århundredes gravsten ved Haresfield.
Foto: B&M Gittos 2011.

middelalderens monumenttyper, herunder monumenter i messing. I sit testamente fra 1369 udbeder Joan Cobham sig at blive begravet i Southwark ved London "på kirkegården ... foran kirkedøren", under en marmorsten indlagt med messingkors og indskrift.²⁰

Præ-normanniske monumenter var meget forskellige. Som det fremgår af bevarede indskrifter, hører både kors og søjlesten til de opretstående typer, mens nogle var kortere (mere i stil med moderne gravsten) og blev brugt i hoved- eller fodenden eller i begge ender. Ofte blev de kombineret med

Fig. 9, (tv.). Gravsten med rundt hoved, ved Hythe.
Foto: B&M Gittos 2009.

Fig. 10. Figursten med drænhuller, Sutton Man-
deville.
Foto: B&M Gittos 2004.

Fig. 11. Figursten på Leckhampton Kirkegård.
Foto: B&M Gittos 2011.

en liggende gravsten, selv om både opretstående og flade former forekommer enkeltvis. Vikingetidens gravsten, de såkaldte 'hogbacks', er en særlig afart, der primært forekommer i den nordøstlige del af landet.²¹

De fleste præ-normanniske monumenttyper ses også efter normannernes erobring, men i det 12. århundrede opstår den fuldt tilspidsede gravsten. Liggende sten med stenstøtter i hoved- eller fodenden blev stadig brugt, nogle gange med romanske motiver såsom chevron mønstre eller, sjældnere, paterae som ved Haresfield i Gloucestershire (fig. 8). En bemærkelsesværdig gruppe sten ved Llanfihangel-aber-Cowen i Wales inkluderer figurstene med romanske motiver. En enkel type gravminde, hvor der i monumenternes hovedende figurerer udskårne kors på cirkulær baggrund, findes overalt i landet i perioden fra det 12. til det 14. århundrede. De er blevet udforsket i Kent med 66 registreringer, og den bedste samling findes i Hythe (fig. 9).²²

I det 13. århundrede bliver korssmykkede stenplader – i meget forskelligartede udformninger, og med stærkt regionale præg – overordentlig populære. De cremefarvede kalkstenplader fra Barnack i Huntingdonshire er ofte svagt opadskrånende mod pladens midte (i en vertikal trekantsform) og har udskårne kors i begge ender forbundet af en fælles korsarm, fra hvilken der udgår dekorative bånd – et unikt træk. Mange sten ved Cirencester i Gloucestershire har tydelige kors med korsarmene stikkende ud gennem en cirkel.

Gennem det 13. århundrede blev figurstene sat op både på kirkegårde og indenfor, men de er mere udbredte fra det

Fig. 12 (tv). Figursten med konstruktionshuller, Tetbury. Foto: B&M Gittos 2006.

14. århundrede, hvilket afspejler den generelle monument-udvikling. De fire figurer ved Brympton D'Evercy i Somerset fandtes på kirkegården i 1757 og var allerede 'medtagne af tiden'.²³ En 1200-tals-stenplade ved Sutton Mandeville i Wiltshire viser Jomfru Maria og Jesusbarnet over afdødes skikkelse, afbildet bedende. Stenen står nu indenfor, men dens oprindelige placering på kirkegården fremgår tydeligt af de to store drænhuller til regnvand (fig. 10). Ved Glinton i Huntingdonshire er der i en 1300-tals-figursten for en skovfoged afbildet med både jagthorn og stav et afslørende drænhul under skovfogedens højre ankel. Hans kvindelige ledsager behøver ingen dræning, men er tilsvarende forvitret og må også stamme fra kirkegården. Ved siden af våbenhuset i Leckhampton er samlet fire figurstene fra det 14. århundrede (fig. 11) og ni andre gravsten. Størstedelen af denne imponerende samling kom for dagen, da man gravede ud til fundament for en udvidelse af kirken.

Halvfigurstene - hvor kun en del af figuren er udskåret - blev populære tidligt i det 14. århundrede, og mange blev opstillet udenfor. På en grav med en dobbelt halvfigursten

Fig. 13. 15. århundredes sarkofag ved Sutton Courtney. Foto: B&M Gittos 2007.

ved South Cerney i Gloucestershire har en stor piedestal med sokkel formentlig understøttet et kors. En mere kompliceret konstruktion ses i forbindelse med en mandlig figur ved Tetbury i Gloucestershire. I de mange huller og fatninger skulle ekstra elementer anbringes – formentlig kors i hoved- og fodende, mens hullerne i siderne formentlig har været til en særlig, kistelignende bur-konstruktion kaldet en baldakin – det eneste udendørs eksempel, vi kender til (fig. 12).²⁴ Sarkofagerne kan være vanskelige at datere, men her kan udsmykningen nogen gange være en hjælp, som f.eks. 1300-tals-stavværket på et eksemplar i Loversall i Yorkshire. En sarkofag i Aldwinkle i Northamptonshire har et relief af et 1300-tals-kors på sit tunge læg, men de fleste stammer fra det 15. århundrede, med karakteristiske firkløver-dekorationer [quatrefoils]. Gode eksempler herpå omfatter Sutton Courtney i Berkshire (fig. 13) og et nyligt konserveret matchende par ved Ellington i Huntingdonshire.

Også de indmurede gravnicher går langt tilbage, om end der er færre af dem. Et af de fineste eksempler fra sent i det 13. århundrede findes ved Bisley i Gloucestershire; tilsyneladende har også et militært effigie indgået engang (fig. 14). I Langley Burrell i Wiltshire rummer den ødelagte nichegrav stadig et halvfigursten med et mandligt og et kvindeligt hoved placeret ovenover kors.

Inskriptioner i selve kirkemuren er meget sjældne, men mange kan være gået tabt i forbindelse med reparationer og

Fig. 14. 13. århundredes gravniche ved Bisley. Foto: B&M Gittos 2011.

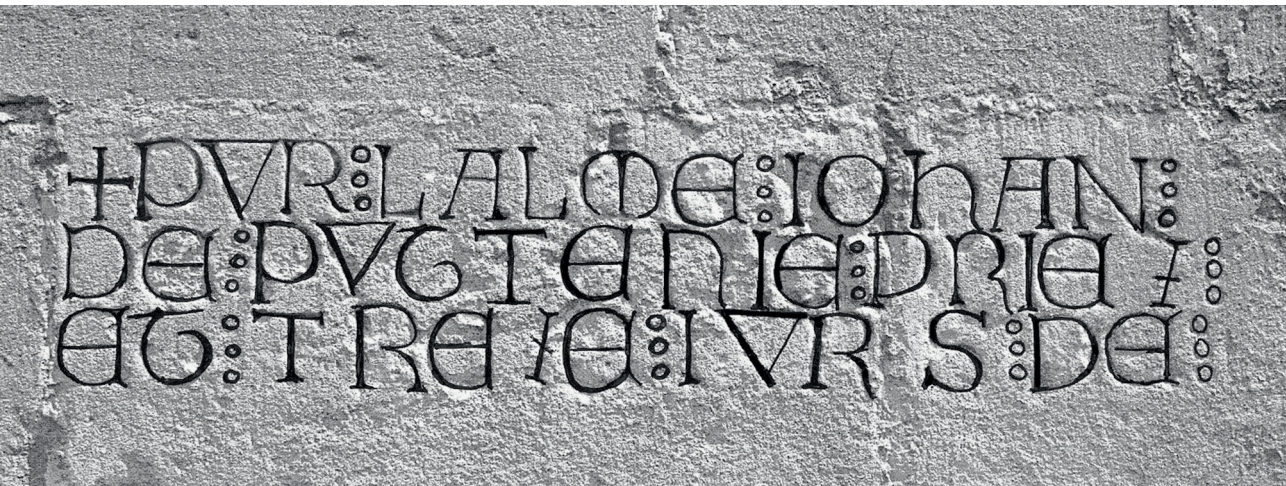
ombygninger. At bruge kirkegården er en anden måde at anvende det forhåndenværende, som Roger Elmesley gjorde det. En 1300-tals indskrift på vestsiden af Wells Cathedral beder forbipasserende bede for Johan de Puttenies sjæl (fig. 15). Fra samme tid stammer indskrift og stående skikkelse på tårnet i Water Newton i Huntingdonshire.

Sammenligneligt udenlandsk materiale

De britiske data er ufuldstændige, men kan suppleres med sammenligneligt materiale andre steder fra. Forskellige typer monumenter er blevet opsat uden for kirkerne i hele den kristne middelalder.²⁵ Tidlige kristne eksempler findes omkring Middelhavet (f.eks. korsformede stenplader og indskrifter fra Leptis Magna i Libyen, steler fra det koptiske Egypten).²⁶ Armensk kristendom frembragte talløse gravminder, bl.a. ligsten, i middelalderen.²⁷ Der findes mange fornemme grave på kirkegårdene i Italien, bl.a. i Bologna, Verona og Venedig. I Nordeuropa finder vi også mange ligsten og andre gravminder, bl.a. i Skandinavien og Tyskland. Danmark kan fremvise nogle meget interessante eksempler, i mange afskygninger.²⁸

Fig. 15. Indridset inskription på vestsiden af Wells Cathedral i Somerset med forstørret detalje.
Foto: B&M Gittos 2011.

En stor mængde bevarede gravsten med afrundet top ses på kirkegårde overalt i det vestlige Europa. De har tilsyneladende været brugt gennem det meste af middelalderen, og formen anvendes stadig. På den iberiske halvø har man beskæftiget sig indgående med denne type gravminder siden 1920'erne, bl.a. på konferencer.²⁹ Mange engelske gravminder er del af denne tradition.

Uanset hvad forfattere som Ariés (der fokuserer på bykirkegårde med store benhuse) måtte mene, er der også i Frankrig bevaret hel del kirkegårdsmonumenter fra middelalderen, herunder fine samlinger af gravsten omkring Poitiers.³⁰ Civaux er betagende; her er hundredvis af gravsten bevaret, angiveligt resterne fra 15.000 grave.³¹ Stenene siges alle at være merovingiske, men er formentlig fremstillet igennem en meget længere periode.

Forholdene i Irland, hvor der findes enorme samlinger fra den præ-normanniske periode, er også informative. Ind imellem er den oprindelige belægningsplan bevaret, som ved Iniscaltra i Lough Derg, Clare.³² Der har tilsyneladende været foretaget færre rydninger i Irland, og derfor ses kors fra det 11. århundrede side om side med moderne familiegravsteder – på to lokaliteter i Kilkenny er et betydeligt antal middelalderlige kors bevaret.³³ På mange irske kirkegårde ser man ujævne rækker af små, uforarbejdede sten der markerer gravene – sammenligneligt med fund ved St Giles ved Brompton Bridge.³⁴ En tilsvarende skik kendes fra overordentlig mange forskellige steder (endda så langt væk som libysk Sahara), og det er vanskeligt at forestille sig, at man ikke også i det middelalderlige England har benyttet sig af en så lige-til fremgangsmåde. Men er de én gang blevet flyttet lidt på, genkendes disse simple gravmarkeringer ikke længere som sådan.

Konklusion

Denne artikel har ridset forholdene i Storbritannien op, og det er tydeligt, at den engelske middelalderkirkegård ikke var blottet for monumenter, men rummede en betydeligt vifte af forskellige typer fra hele perioden. Dette bevidnes af mange forskellige kilder, herunder samtidige illustrationer og dokumenter, arkæologi og bevarede mindesmærker, der alt sammen aftegner et mønster for mindedyrkelse, der er overensstemmende med levn i den kristne verden som sådan. Monumenterne har været udsat for mange former for ødelæggende indvirkninger gennem tiden, men der findes ikke desto mindre stadig tusindvis af dem i England. Bevarede monumenter er fortsat i fare, bl.a. fordi de ofte ikke bliver identificeret som middelalderlige eller som hidrørende fra en kirkegård.

Det billede, som alt dette materiale tegner, kan opsummeres i den måske bedste øjenvidneberetning fra en engelsk middel-

alderkirkegård nogensinde. I 1386 fortalte præsten i Wensley i Yorkshire, Simon:

... der var grav på hans kirkegård for, som det dengang fremgik af inskriptionen, Simon Scrope, der efter gammel skik var begravet i en stenkiste med indskriften Cy gist Simon le Scrope, uden dato. Og efter Simon Scrope ligger en Henry Scrope, søn af omtalte Simon, på samme måde som sin far, ved siden af sin far, på den samme kirkegård. Og efter ham ligger William, søn af omtalte Henry Scrope, og han ligger på samme måde som nævnt før, under stenen, hvorpå er udskåret Ycy gist William le Scrope, uden dato, for det dårlige vejr, vind, sne og regn, havde udvisket det sådan, at intet menneske kunne tyde resten af indskriften, så gammel og udvisket var den. Flere andre af hans slægt og navn lå begravet dér, den ene efter den anden, under store, firkantede sten, der fordi de var så store, var sunket ned i jorden, så at ikke andet end toppen af stenen kunne ses; og mange flere af deres sønner og døtre lå begravet under store sten.³⁵

Denne artikel er en forkortet udgave af en engelsksproget afhandling, der vil blive publiceret i Penham, Michael (red.), *Monuments and Monumentality in Medieval and Early Modern Europe*, Donnington, 2013.

Oversat af Stine Helweg. De latinske tekster er oversat af Peter Zeeberg.

Noter

- 1 "Vita Dunstani" i Michael Winterbottom & Rodney Thomson (red.), *William of Malmesbury: 'Saints' Live'*, Oxford 2002, 191.
- 2 Se også Jim Lang, "Some Early Medieval Coped Grave Covers in County Durham", *Transactions of the Architectural and Archaeological Society of Durham and Northumberland*, 3, 1974, 101-106.
- 3 Joseph Fowler, *Rites of Durham*, *Surtees Society*, CVII, 1902, 57, 244.
- 4 Birthe Kjølbbye-Biddle, "Dispersal or concentration: the disposal of the Winchester dead over 2000 years" i Steve Bassett, *Death in Towns, Urban Responses to the Dying and the Dead, 100-1600*, Leicester 1992, 210-247.
- 5 James Raine (red.), *Testamenta Eboracensia*, *Surtees Society*, 4, 1836, No. 52.
- 6 Frederick Weaver, (red.), *Somerset Medieval Wills (1383-1500)*, *Somerset Record Society*, XVI, 1901, 15.
- 7 James Raine 1836, No. 198.
- 8 Frederick Furnival (red.), *The Fifty Earliest English Wills*, *Early English Text Society*, Old Series 78, 1882, 100.

- 9 Peter Ryder, "Graveyard Monuments" i Eric Cambridge, Tim Gates og Alan Williams, *Berwick and Beyond: Medieval Religious Establishments on the North Western Margin of Berwick upon Tweed*, *Archaeologia Aelianna*, 5th Series XXIX, 2001, 47-54.
- 10 Derek Phillips, & Brenda Haywood, *Excavations at York Minster*, Volume 1: Part 1, The Site, London 1995, 75 et seq.
- 11 Andy Boddington, *Raunds Furnells*, London 1996.
- 12 Charles Peers & Courtney Arthur Raleigh Radford, "The Saxon Monastery of Whitby", *Archaeologia*, 89, 1943, 28-88.
- 13 Peter Cardwell, "Excavation of the hospital of St Giles by Brompton Bridge, North Yorkshire", *Archaeological Journal*, 152, 1995, 109-245.
- 14 Brian Gilmour & David Stocker, *St. Mark's Church and Cemetery: The Archaeology of Lincoln, XIII: Churches in Lincoln*, 1, London 1986, 13.
- 15 Peter Ditchfield & William Page, (red.), *Victoria History of the County of Berkshire*, 2, London 1907.
- 16 Frederick Charles Plumpton, "Some Account of the Parish Church of Bakewell in Derbyshire", *Archaeological Journal*, IV, 1847, 37-58.
- 17 Warwick Rodwell, "Wells Cathedral: Excavations and Structural Studies 1978-93", *English Heritage Archaeological Report* 21, London 2001, 491.
- 18 Typisk simple kors med gavli, f.eks. B.L. Royal 18 E I f.165v, (Burgundian, 1460-80), tilgængelig via Google Images.
- 19 Theodor Erbe, (red.), "Mirke's Festival", *Early English Texts Society*. Extra Series XCVI, 1905, 294.
- 20 Nicholas Harris Nicolas, *Testamenta Vetusta*, 1, London 1826, 81 and Nigel Saul, *Death, Art and Memory in Medieval England*, Oxford 2001, 220.
- 21 Jim Lang, "The Hogback: A Viking Colonial Monument", *Anglo-Saxon Studies in Archaeology and History*, 3, 1984, 86-176.
- 22 Ben Stocker, "Medieval Grave Markers in Kent", *Church Monuments*, 1.2, 1986, 106-14.
- 23 John Batten, *Historical and Topographical Collections Relating to the Early History of Parts of South Somerset*, Yeovil 1894, 65-7.
- 24 Eksempler på sådanne konstruktioner er, så vidt det er redaktionen bekendt, ikke fundet i Danmark.
- 25 Brian, & Moira Gittos, "Abused, neglected and forgotten: the story of the medieval cross slab", i Sally Badham, (red.), *Ecclesiology Today: One thousand years of English Church Monuments*, 43, 2010, 29-44.
- 26 Se Brian & Moira Gittos 2010, fig. 3.
- 27 Ibid, fig.4 viser en del af kirkegården. For en general behandling af emnet se Levon Azarion, *Armenian Khatchkars*, Etchmiadzin 1978.
- 28 Se f.eks. Chr. Axel Jensen, Erik Moltke og C. G. Schultz, *Danmarks Kirker XII*, Tisted Amt, Kbh. 1948. Dele af de ældre bind af *Danmarks Kirker* er nu tilgængelig på nettet <http://danmarkskirker.natmus.dk/> men desværre endnu ikke Tisted Amt.
- 29 José Gómez-Tabanera (red.) og Eugeniusz Frankowski, *Estelas Discoides de la Península Ibérica*, Madrid 1989. Hvad angår konferencerne, se f.eks. Carlos de la Casa Martínez (red.) *V Congreso Internacional de Estelas Funerarias*, 2 vols, Madrid 1994.
- 30 For eksempel Philippe Ariés, *Images of Man and Death*, London 1985, 19-23.
- 31 Jean-Pierre Adam m. fl., *Les Premiers Monuments Chrétiens de la France*, 2: Sud-Ouest et Centre, Paris 1996, 273.
- 32 Padraig Lionard, "Early Irish Grave Slabs", *Proceedings of the Royal Irish Academy*, 61 Section C, No.5, 1961, 95-169.
- 33 Kilkenny Archaeological Society, *St Patrick's Kilkenny: Gravestone Inscriptions*, Kilkenny, u.å; Margaret Phelan, "Black Abbey Tombs", *750 Years of the Black Abbey*, u.å. men ca.1975, 38-43.
- 34 For eksempel: Dysert O'Dea (Clare), Glencolumbkille (Donegal), Tamlaght Finlagan (Londonderry) og Seirkieran (Offaly).
- 35 Nicholas Harris Nicolas, *The Controversy between Sir Richard Scrope and Sir Robert Grosvenor in the Court of Chivalry A.D. MCCCXXXV - MCCCLXXC*, II, London 1832, 329-30.